

De Ortolaan *Emberiza hortulana* in Belgisch Vlaanderen

Martin Loenders

Algemeen

De Ortolaan (*Emberiza hortulana*), in de volksmond hier Korenschrijver genoemd, is een trekkend lid van de gorzenfamilie. Sedert onheuglijke tijden arriveert deze zangvogel uit Afrika en is dan als broedvogel waar te nemen bij korenvelden op de zandige bodems, met name in de Kempen. De Ortolaan was een bekende zanger op die gronden en was in de periode vanaf midden april tot na de oogsttijd een gewone broedvogel. Op de sober bemeste akkers werd meestal wintergraan verbouwd. Deze werd in het najaar ingezaaid. Variaties van grondgebruik volgden vaak later, met kleinschalig ingedeelde percelen. Deze waren door houtwallen van elkaar gescheiden. Toegangen en landwegen waren met bomenrijen afgezoomd. In het landschap stonden hier en daar verspreid dennenbossen met Grove Den (*Pinus silvestris*).

De Ortolaan stelt hoge eisen aan zijn biotoop. Zo zoekt hij uitsluitend droge zandgronden op. Deze zijn sterk waterdoorlatend en absorberen veel warmte. Deze gronden zijn typerend voor de Hoge Kempen in (Belgisch Limburg). Hier heerst het favoriete klimaat voor de temperatuurgevoelige Ortolaan. De gemiddelde (regen-)neerslag bedraagt 867 mm/jaar en rond 210 mm tijdens de vegetatieperiode. De gemiddelde jaartemperatuur bedraagt $\pm 9,3^{\circ}\text{C}$ en in de broedtijd $\pm 15,2^{\circ}\text{C}$. Van belang zijn verder de goed ontwikkelde houtwallen in de directe omgeving van de korenvelden. De houtwallen zijn een belangrijke voedselleverancier. Als zangpost dienen vooral de hoge Zomereiken (*Quercus robur*).

Verspreiding en geschiedenis

Door opname van gegevens over het voorkomen

in standaardwerken en vogelgidsen is de aanwezigheid van de Ortolaan in België en Vlaanderen historisch geschetst en 'te zijner tijd' als een 'algemeen voorkomende broedvogel' omschreven (Van Havre 1928, Dupont 1943, Verheyen 1944). Zelfs in de oorlogsjaren tijdens de Tweede Wereldoorlog was de populatie-ontwikkeling gunstig. Dit was een gevolg van het verplicht scheuren van weiland ten gunste van de graanteelt (Diricks 1950, Motte 1957, Van Beneden 1958). De eens zo rijk geschakeerde akkerbouwgebieden, met houtwal en boomrij en kleinschalig gestructureerd, kwamen in Vlaanderen nog vrij veel verspreid voor tot de jaren zestig. Daarna kwam hier verandering in. In het zog van de industriële ontwikkelingen volgden op gebied van landbouw ruilverkavelingen, schaalvergrotingen, verharding van allerlei wegen, het opruimen van

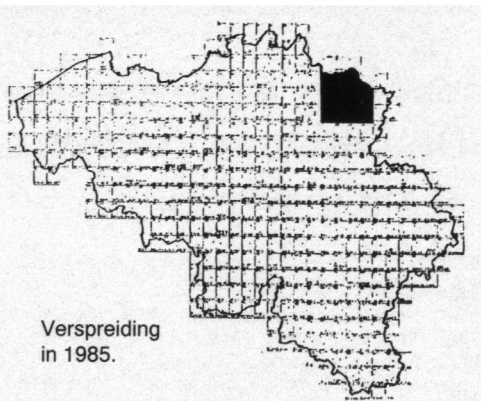
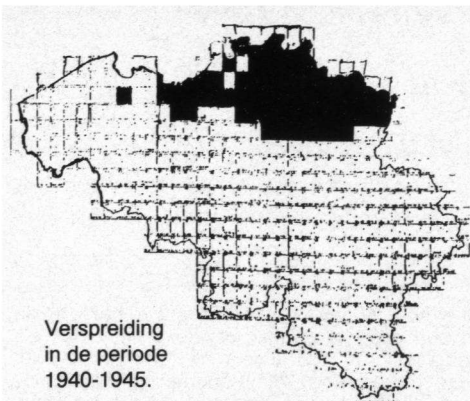

Ortolaan uit de film 'Het Land van de Ortolaan'.

Naar een kleurenfoto van Martin Loenders.

* De film is op videoband VHS verkrijgbaar/te huur bij de Werkgroep Ortolaan.

** Mensen die het project financieel zouden willen steunen, kunnen een bedrag overmaken op postrekening: 000-1198969-49 ten name van Commissie Ortolaan, Peer, België.

Figuur 1. Het voorkomen van de Ortolaan in Vlaanderen respectievelijk in de periode 1940-1945 en in 1985.
Bron: Werkgroep Ortolaan LISEC, Bokrijk.

houtwallen en het vellen van bomen, enzovoort, elkaar snel op. Allemaal factoren die hebben bijgedragen aan het verdwijnen van de Ortolaan. Even fataal was de overschakeling van gemengde landbouwbedrijven naar intensieve vee- en varkenshouderijen. Het telen van graan leek toen niet langer rendabel meer.

Maïsakkers zijn als nestplaats voor de Ortolaan totaal ongeschikt en grassen worden ofwel te vroeg of te dikwijls gemaaid. Deze nieuwe landbouwindustrie kende vooral in de jaren zeventig een enorme expansie. Als gevolg hiervan verdween de Ortolaan massaal uit de voorheen dicht bezette leefgebieden en dus ook uit het Kempens Plateau in Limburg. Enkele kleine relictpopulaties hielden nog stand (zie figuur 1). Zo verdween de Ortolaan volledig uit Oost-Vlaanderen (laatste broedgeval in Messelbroek 1968) en het westelijke deel van de Antwerpse Kempen (Commissie Belgische Avifauna 1967). Landewald Jansen stelde in 1958 reeds, dat als een verdere regressie van de Ortolaan zich in West-Europa zou voordoen, zij zich waarschijnlijk volledig zouden 'terugtrekken' tot op het Kempens Plateau (Landewald Jansen 1958). De zuidgrens van het leefareal kwam overeen met de denkbeeldige lijn Kwaadmechelen, Beverlo, Helchteren, Meeuwen en Opplabbeek. Ten noorden hiervan was zijn aanwezigheid niet duidelijk. De hoogste dichtheden bevonden zich in de gemeenten Helchteren, Peer, Grote-Brogel met enkele sporadische zangposten in de omgeving: Linde-Peer, Eksel, Kaulille, Léopoldsborg, Lommel, Kinrooi, Opoeteren, Kessenich en Maaseik. In 1967 beperkte het broedareal van de Ortolaan zich uitsluitend tot de Kempen: al waar zijn voorkomen als zeer schaars werd beschreven (Commissie Belgische Avifauna 1967). Graaf Lippens & Wille (1972) gaven voor dit gebied nog tachtig broedparen op.

Tussen 1970 en 1980 verdween de Ortolaan volledig uit de Turnhoutse Kempen. Veldwerk in de provincie Limburg (na 1972) toonde de enorme teruggang aan. Rond de jaren tachtig werd deze catastrofaal (Gabriëls 1985).

In 1985 waren in de provincie Limburg nog 16-19 broedparen, 35-39 zangterritoria (verdeeld over elf lokaties waarvan acht broedplaatsen). Vanaf die periode broedt de Ortolaan nog slechts in

zeer klein aantal op het Kempens Plateau (in Limburg). De instorting van de ortolanenpopulatie leek compleet. De aantallen bleven jaarlijks afnemen (zie figuur 2). In 1992 verbleven de laatste overgebleven broedpaartjes in Meeuwen en Peer. De zandige bodem van de Hoge Kempen ligt hier vijfenvijftig tot vijfenzestig meter boven de zeespiegel. Tussen de gehuchten Berenhei (Meeuwen), Bokt en Maarlo (Peer) wordt nog op kleinschalige percelen en met houtwallen en hoge Eiken omzoomd rogge, gerst of haver verbouwd.

Beschermingsaspecten

Informatie van de Stichting Mondiaal Alternatief tijdens 'Het Jaar van de Ortolaan - 1984' (bijvoorbeeld Maréchal 1983, Maréchal et al 1984), het themanummer over de Ortolaan van 'Het Vogeljaar' (jaargang 32, nummer 3, 1984) en veldwerkgegevens verzameld in het kader van de Atlas der Limburgse Broedvogels (Gabriëls 1985), deed veel mensen reageren. Onder auspiciën van het Limburgs Studiecentrum voor Ecologie en Bosbouw (LISEC) werd een speciale Commissie en Werkgroep 'Ortolaan' in het leven geroepen. Bovendien werd een Fonds voor de 'Instandhouding van de Ortolaan' opgericht met als zetel Bokrijk-Genk. De 16-millimeterfilm 'Het land van de Ortolaan' door ondergetekende gefilmd tussen de jaren 1970-1980 is via televisieuitzendingen katalysator geweest in de opinievorming. Dat werd vertaald in ondersteuningsmotieven zoals door het Wereld Natuur Fonds België, Rotary Clubs en dergelijke.

Er werd een intensieve campagne gelanceerd met als doelstelling: het behoud van de laatste broedplaatsen van de Ortolaan. Er werd contact gelegd met de agrariërs in het gebied waarin de laatste relictpopulatie (Peer, Meeuwen) zich bevond. Deze contacten waren rechtstreeks. De boeren die gevolg gaven aan de opgegeven doelstellingen (zoals het verbouwen van graan in plaats van maïs en het behoud van de houtwallen met hoge Eiken), kregen jaarlijks een vergoeding voor gedeerde onkosten uitgekeerd.

De financiële middelen kwamen van particulieren en instellingen zoals de Rotary Noord-Limburg, Wereld Natuur Fonds en officiële instanties. Als dank voor de medewerking werd

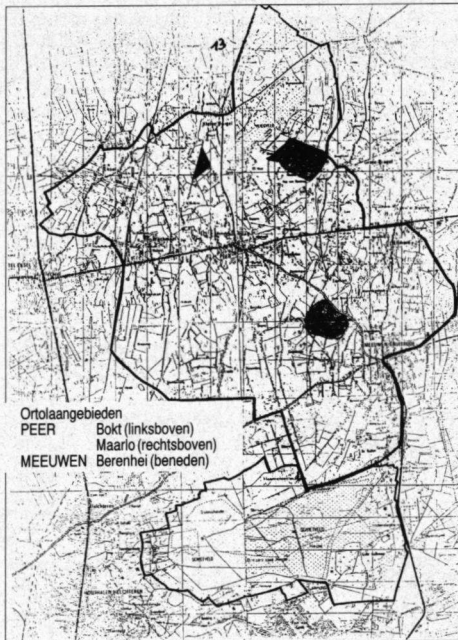
Noot: Dit project is een voorbeeld van inzet en van bereidheid om de (nog aanwezige) kennis van mensen te benutten voor natuur- en landschapsbehoud. De Vlaamse overheid heeft kennelijk haar verantwoordelijkheid voortvloeiende uit de EG-Vogelrichtlijn met betrekking tot de Ortolaan goed begrepen. Hetgeen helaas niet kan worden gezegd van de Nederlandse overheid die regelrecht laksheid kan worden verweten en bovendien niet eens het leefgebied van de op eigen bodem voorkomende unieke zangpopulatie uit Limburg in bescherming neemt.

Pierre Maréchal.

	1985	1986	1987	1988	1989	1990	1991	1992	1993	1994
(1)	11	11	8	4	4	3	2	2	2	1
(2)	8	6	5	4	3-4	2	2	2	1	1
(3)	33	30	21	12	11	6	5	3	3	3
(4)	28	25	17	12	10	5	5	3	2	2
(5)	17	14	12	10	6-7	3	3	2	1	1
(6)	-	7	10-11	8-9	5-6	3	3	1	1	?

Legenda: (1): aantal plaatsen met zangterritoria; (2): aantal broedplaatsen; (3): maximumaantal mannetjes in de populatie; (4): aantal zangterritoria; (5): aantal broedparen; (6): aantal succesvolle broedparen (minstens 1 juveniel vliegvlug).

Figuur 2. De ontwikkeling van het voorkomen van de Ortolaan (*Emberiza hortulana*) op het Kempens Plateau (periode 1985-1994).
Bron: Werkgroep Ortolaan LISEC/Martin Loenders, Bokrijk.

Figuur 3. Ortolangebieden te Peer en Meeuwen.
Bron: Martin Loenders/Werkgroep Ortolaan.

aan de (rechtstreeks) betrokkene een kleurenprent van de Ortolaan aangeboden. Aanvullende

■ Werkgroep Ortolaan. Martin Loenders, Poorthoeve 24, B-3550 Heusden-Zolder, België.

LITTERATUUR:

- Beneden, J. van (1958): Prov. Avifauna Kring Limburg. De Wielewaal 7: 214-215.
 Commissie Belgische Avifauna (1967): Avifauna van België. Brussel.
 Conrads, K., J. Grotenhuis, M. Loenders, P. Maréchal, P. van den Munckhof & J. Rademaker (1984): Adviesmaatregelen ten behoeve van inventarisatie, behoud en beheer van de Ortolaan (*Emberiza hortulana*) in West- en Midden-Europa. Stichting Mondiaal Alternatief, Project EEBV, Eindhoven.
 Diricks, H.G. (1950): De Ortolaan. De Giervalk 40 (2): 139.
 Dupont, K. (1943): De Vogels van België. Aanvulling bij de verzameling gekleurde postkaarten uitgegeven door het Vermogen van het Koninklijk Natuurhistorisch Museum van België, Brussel.
 Gabriëls, J. (1985): Atlas van de broedvogels in Limburg. LISEC, Bokrijk.
 Havre van G.C.M. (1928): Les Oiseaux de la Faune Belge. M. Lamertin, België.
 Landewald Jansen (1958): Provinciale Avifauna Kring (B. Limburg). Ortolaan. De Wielewaal 58 (7): 213.
 Lippens, L. Graaf & H. Wille (1972): Atlas van de Vogels in België en West-Europa. Lannoo, Tielt/Utrecht.
 Maréchal, P.L.Th.A. (1983): Ortolaan (*Emberiza hortulana*). Ecoscript 12.06. Mondiaal Alternatief, Zandvoort.
 Maréchal, P. & J. Taapken (red.) (1984): Themanummer 'Ortolaan Vogel van het jaar 1984'. Het Vogeljaar 32 (3): 105-169.
 Motte, P. (1957): De Ortolaan in België. De Giervalk 47 (1): 72.
 Verheyen, R. (1944): De Zangvogels van België. Eerste deel. Vermogen van het Koninklijk Natuurhistorisch Museum van België, Brussel.

steun in de vorm van projecten kwamen nadien van de provinciale overheid tijdens de campagne Kleine Landschapselementen (KLE) waartoe tevens de kleinschalige akkerbouwgebieden waar de Ortolaan in thuishoort, werden begrepen.

Behoud

De toe te juichen grote doorbraak kwam echter bij de aankoop in het voorjaar 1991 door de Vlaamse Regering (Dienst Natuurbehoud Brussel) van een grootschalig akkerland te Peer (9,57 ha). Het gebied werd bestemd als biotoopreservaat voor de Ortolaan. Naar vroeger kleinschalig model (zie ook Conrads et al 1984) werden de eerste werkzaamheden aangepakt. Wij kwamen tot indeling van het gebied in negen verschillende percelen, met verbouwing van graangewassen en aanplant van nieuwe houtwallen. Het thans beschermde gebied, het leefmilieu van de Ortolaan, komt als gevolg van de moderne landbouwmethoden, wellicht nergens meer voor. In 1992 broedt hier de Ortolaan met succes. Wij hopen dat dit project het begin is van initiatieven die de soort in Vlaanderen voor uitsterven zou kunnen behoeden.

Het loont de moeite ons te blijven steunen, ook al kunnen wij de achteruitgang van de Ortolaan misschien niet tot staan brengen. Andere vogelsoorten en een monumentaal oud cultuurlandschap profiteren in ieder geval van onze interventies. Daarbij zijn er nog veel mogelijkheden om het reservaatgebied uit te breiden.